

Практика соціальної роботи

УДК 371.11:004

*Головко Н. І.,
к. пед. н., доцент,
Київський Національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розкрито сутність причин протиправної поведінки неповнолітніх. Одним із важливих завдань для зменшення рівня злочинності та інших протиправних дій серед неповнолітніх є налагодження та забезпечення зв'язку між службами і структурами, котрі здійснюють патронат і супровід дітей, особливо тих, які опинилися у складних життєвих обставинах, віднесених до так званих "груп ризику".

***Ключові слова:** протиправна поведінка, неповнолітні, профілактична робота.*

В статье раскрыта сущность причин противоправного поведения несовершеннолетних. Одним из важных заданий для уменьшения уровня преступности и других противоправных действий среди несовершеннолетних является налаживание и обеспечение связи между службами и структурами, которые осуществляют патронат и сопровождение детей, особенно тех, которые очутились в сложных жизненных обстоятельствах, отнесенных к так называемым "группам риска".

***Ключевые слова:** противоправное поведение, несовершеннолетние, профилактическая работа.*

The article deals with the nature of the wrongful conduct causes of delinquency. One of the important objectives for reducing crime and other unlawful acts of delinquency is to develop and provide communication between services and agencies that are engaged in patronage and support of children, especially those who find themselves in difficult circumstances attributed to the so-called "risk groups".

Keywords: *illegal behavior, underage, preventive work.*

Проблема протиправної поведінки неповнолітніх досліджувалась досить детально як українськими вченими, так і вченими близького та далекого зарубіжжя. Складна криміногенна ситуація стимулює дослідників різних галузей науки (юристів, соціологів, педагогів, психологів) досліджувати причини зростання злочинної поведінки неповнолітніх і шукати ефективні заходи щодо запобігання правопорушень та злочинів серед неповнолітніх.

Так, у вивченні даної проблеми визначилося декілька напрямів:

1) вивчення мотивації протиправної поведінки неповнолітніх (С. А. Белічева, В. І. Ветров, А. П. Закалюк, А. Й. Міллер, К. Є. Ігошев, А. П. Тузов, І. К. Туркевич та ін.);

2) дослідження негативних впливів мікросередовища на формування злочинної поведінки неповнолітніх (А. П. Зелінський, В. М. Оржеховська, В. М. Кудрявцев, В. І. Шакур, М. Д. Шаргородський та ін.);

3) пошуки шляхів, заходів і засобів попередження правопорушень та злочинів серед неповнолітніх (Г. А. Аванесов, Ю. Д. Блувштейн, А. А. Герцензон, О. М. Джужа, А. Є. Жалінський, П. П. Михайленко, Т. А. Третьякова, Н. В. Яницька та ін.).

Мета статті – злочинна поведінка неповнолітніх, що набуває негативної тенденції до поширення, та профілактичні заходи протидії такій поведінці.

Причинами та умовами злочинності є система соціально негативних явищ і процесів, які її детермінують як свій наслідок. Як зазначають О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін., причини та умови злочинності – не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, тобто єдність і цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, які розташовані в певній єрархії та підрядності рівнів [5, с. 134].

Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок. Звичайно, до причин протиправної поведінки відносять соціально-психологічні детермінанти, які складаються з таких елементів, як економічна, політична, правова, побутова психологія на різних рівнях суспільної свідомості.

Як відмічають дослідники, кожний конкретний злочин викликається сукупністю факторів. Фактори, які зумовлюють злочинність підлітків, науковці поділяють на групи:

1. Фактори, які формують особу молодого правопорушника (негативний вплив родини, безпосереднього оточення, засобів масової інформації, недоліки шкільного, побутового виховання тощо).

2. Умови, що сприяють скоєнню злочинів (недоліки організаційного характеру, які допомагають особам із уже сформованою антисуспільною орієнтацією “технічно” здійснити злочинні наміри.

3. Обставини, пов’язані з поведінкою жертв злочинів. Формування особи відбувається під впливом усього комплексу відносин, в які вона вступає з іншими людьми. У свідомості людини немає таких явищ, які були б “первинними”, а не результатом її життєдіяльності. Внутрішній зміст людини визначається його відносинами, в які він вступає з іншими особами, особливостями його життя та діяльності [5, с. 167].

До основних причин скоєння злочинів неповнолітніми, як уже зазначалось, здебільшого відносяться недоліки виховання в сім’ї, які виявляються не лише в поганому впливі батьків на дітей, а й у відсутності участі батьків у вихованні дітей, у відсутності турботи про їх навчання, працевлаштування, культуру поведінки, коло інтересів тощо.

До обставин, що сприяють асоціальному формуванню особи в сім’ї, відносять:

а) неповна родина або інші обставини, які перешкоджають здійсненню повсякденного нагляду за дітьми, відсутність одного з батьків, хвороба батьків тощо;

б) невиконання батьками своїх обов’язків щодо необхідного виховання дітей, неувага до їх інтересів, грубість, деспотизм батьків;

в) наявність у сім’ї асоціальних поглядів;

г) негативний приклад батьків або інших членів сім’ї: сварки, скандали, алкоголізм, наркоманія;

г) втягнення дітей у жебрацтво, проституцію, крадіжки та інші форми злочинної діяльності [5, с. 156].

Як зазначають дослідники, порівняно з іншими віковими групами населення неповнолітні менш стійкі проти різного роду криміногенних впливів. Формування антисуспільної спрямованості особи починається з незначних, на перший погляд, порушень соціальних норм.

Із концентрацією негативних рис виникає деформація особистості, яка в певний момент може перерости в антисуспільну поведінку. Однією з найважливіших складових процесу соціалізації людини

є виникнення і розвиток у неї уявлень про правила поведінки, що співпадають чи не співпадають з традиціями і звичаями людської спільноти, про моральне чи аморальне, таке, що схвалюється або засуджується, що дозволено або заборонено, і саме ці уявлення покладаються в основу саморегуляції індивідуальної та колективної поведінки. Початковим етапом у формуванні протиправної поведінки є те, що підліток з антисуспільними потягами залишається у стані вакууму позитивного середовища, яке компенсується контактами з колом осіб, собі подібних. У такому середовищі підліток знаходить співчуття та моральну підтримку, може не турбуватися про осуд, може обговорювати особисті проблеми, які зрозумілі таким же молодим людям.

Дослідники проблем впливу виховання і сімейних стосунків на розвиток підліткової агресивності А. Бандура і Р. Уолтерс пропонують детальну класифікацію правопорушень, засновану на багатоманітності чинників, які сприяють розвитку антисуспільних форм поведінки. Серед дітей-підлітків вони виділяють такі типи: *субкультурний, невротичний, психопатичний, органічний, психотичний* [1, с. 355].

Зважаючи на визначені А. Бандурою та Р. Уолтерсом типи підлітків-правопорушників, можна виокремити два основні стратегічні напрями соціально-педагогічного впливу на них: 1) корекція стилю батьківського виховання дитини та умов її життя, праці й відпочинку; 2) емпіричне вивчення мотивів і цілей кожного протиправного вчинку підопічного з метою їх доцільної корекції. Таке вивчення з наступною відповідною корекцією на основі його результатів відбувається у трьох середовищах перебування підлітка впродовж дня: а) у сім'ї; б) у школі; в) у мікрорайоні. Коли перші два середовища перебувають під контролем батьків і педагогів, то останнє часто залишається безконтрольним з боку дорослих, йому слід приділити особливу увагу [1, с. 364].

Зазвичай, основними причинами вчинення неповнолітніми протиправних дій є недостатній життєвий досвід, схильність до наслідування дорослих, не завжди позитивний вплив на дітей оточуючого середовища, намагання звільнитися від опіки з боку батьків, віра в безкарність, недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків, хибна оцінка складних життєвих ситуацій, вживання спиртних напоїв або наркотичних речовин, безконтрольність з боку вихователів і недостатній рівень профілактичної роботи з неповнолітніми тощо.

Одним із найважливіших напрямів виховної роботи з дітьми та молоддю є превентивне виховання та профілактична робота з подолання злочинності серед неповнолітніх. Аналіз стану правопорушень серед підлітків дає підстави вважати подолання криміногенної ситуації

в дитячому та молодіжному середовищі проблемою гострою та актуальною для суспільства. Рівень злочинності серед неповнолітніх має стійку тенденцію до зростання. За останні 10 років удвічі зросла кількість протиправних дій неповнолітніх. Підлітки віком від 14 до 18 років складають 8 % всього населення України, однак скоюють чверть усіх зареєстрованих злочинів [4]. Кількість злочинів, вчинених неповнолітніми за останні 10 років, у 4 рази перевищує збільшення частки молоді всього населення. Таким чином, стан і тенденції злочинності неповнолітніх дають достатні підстави для висновку про те, що одним із найважливіших завдань боротьби зі злочинністю є попередження злочинності неповнолітніх.

Плануючи роботу із профілактики правопорушень, необхідно взяти до уваги, що упродовж 2012 р. неповнолітніми або за їх участю скоєно 14 238 злочинів. Щодо дітей учинено 9677 злочинів, у тому числі 2885 – тяжких та особливо тяжких злочинів. Від протиправних діянь потерпіло 10 590 дітей, у тому числі 2961 малолітня дитина (до 14 років) [4].

Особливістю криміногенної ситуації в підлітковому середовищі є зміна її структури в бік зростання корисливих злочинів. Найпоширенішими злочинами залишаються крадіжки, тобто майнові злочини, які складають майже 66 % усіх злочинів, скоєних підлітками.

На кінець минулого року в підрозділах кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ України перебувало 14 тис. 213 дітей. Із них: 1 тис. жіночої статі; 1 тис. 777 дітей віком до 11 років; 1 тис. 557 дітей віком від 11 до 14 років; 5 тис. 665 дітей віком від 14 до 16 років; 6 тис. 814 дітей віком від 16 до 18 років. Непокоїть той факт, що на обліку перебувають дівчата – 860 осіб.

Найбільша кількість дітей, які перебувають на обліку, це учні загальноосвітніх навчальних закладів – 7 тис. 915 осіб; 3 тис. 116 осіб становлять учні професійно-технічних навчальних закладів; 152 – студенти, курсанти вищих навчальних закладів [4].

Заходи з профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень поділяються на загальні й індивідуальні. Заходи загальної профілактики адміністративних і кримінальних правопорушень здійснюються на території обслуговування в навчальних закладах та за місцем проживання дітей. З метою попередження вчинення дітьми адміністративних і кримінальних правопорушень підрозділи КМСД самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування здійснюють такі заходи загальної профілактики:

- виявляють причини й умови, що призводять до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень дітьми, уживають організаційних і практичних заходів для їх усунення;

- проводять зустрічі з адміністрацією навчальних закладів і представниками батьківських комітетів;

- проводять у навчальних закладах лекції та практичні заняття, спрямовані на формування в дітей правосвідомої поведінки, навичок до здорового способу життя [3].

Заходи індивідуальної профілактики здійснюються працівником КМСД щодо конкретної дитини з метою попередження вчинення нею адміністративних і кримінальних правопорушень.

Заходи індивідуальної профілактики спрямовані на особистість дитини, середовище, яке її формує, а також на умови, обставини та ситуації, що призводять до вчинення дитиною адміністративних і кримінальних правопорушень.

Працівники підрозділів КМСД здійснюють такі заходи індивідуальної профілактики:

- проводять ознайомлювальні, попереджувальні та виховні бесіди з дитиною за місцем проживання, навчання, роботи;

- проводять ознайомлювальні, попереджувальні бесіди з батьками дитини, її законними представниками, членами сім'ї з метою усунення причин і умов, які спонукали до вчинення адміністративного чи кримінального правопорушення;

- складають план заходів з індивідуальної профілактики на основі вивчення матеріалів характеристик, індивідуально-психологічних особливостей дитини;

- відповідно до компетенції організують надання допомоги дитині у вирішенні питань, що пов'язані з працевлаштуванням, організацією дозвілля, установленням соціальнокорисних контактів, вибором життєвих цілей, а також залучення дитини до соціальнокорисних занять трудового, спортивного, творчого, самодіяльного характеру;

- відвідують за місцем проживання дитину для з'ясування умов проживання, а також чинників, які можуть негативно впливати на неї та спонукати до вчинення адміністративних і кримінальних правопорушень;

- сприяють у вирішенні соціальних проблем дитини, у тому числі конфліктних ситуацій у сім'ї, зокрема щодо батьків, законних представників, які не займаються вихованням дітей чи вчиняють щодо них насильство в сім'ї, застосовують заходи впливу згідно із законодавством, ініціюють перед службами у справах дітей, відділами охорони

здоров'я місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування питання щодо направлення дитини до відповідного закладу для надання необхідної медичної, психологічної допомоги [3].

Виходячи з Конституції України та Конвенції ООН про права дитини, цей Закон “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” визначає правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [2].

Майбутнє цивілізованої держави неможливо уявити без впровадження сучасних технологій, здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень. Ці дії покладаються в межах визначеної компетенції на:

- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах сім'ї, дітей та молоді, уповноважений орган влади Автономної Республіки Крим у справах сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;

- кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ;
- приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;

- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державного департаменту України з питань виконання покарань;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [2].

Органи учнівського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів організують і проводять попереджувальну роботу щодо запобігання насильства над дітьми: єдині уроки права, цикли бесід і диспутів; тренінгові заняття – “Ми проти насильства”, “Толерантне ставлення однолітків один до одного”, “Злочин, який не розголошується”, “Ні насильству”, “Я і мої однолітки”, “Поважай себе і оточуючих”, “Я і мої батьки”, “Дізнайся про свої права”, “Молодь і закон”; виховні години: “В країні чемності і доброти”, “Діти вулиці”; засідання клубів – “Усі ми різні, але маємо багато спільного”, “Толерантність

та демократія”, “Від стереотипів до упередження”; круглі столи – “Злочин і кара”, “Захисти себе від насильства”; тематична лінійка “Людські цінності”; ярмарок брошур “Скажи насильству – Ні!”; рейд “Урок-перерва” [2].

Важлива роль у цьому процесі належить педагогічним працівникам, які мають володіти формами та методами просвітницької роботи з учнями та їх батьками щодо попередження ризиків негативного контенту.

Важливим у питаннях профілактики дитячої жорстокості та насильства є проведення належного сімейного виховання.

Так, Міністерством розроблено Концепцію сімейного виховання в системі освіти України “Щаслива родина” та схвалено на засіданні вченої ради Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 14.11.2012 протокол № 9.

Висновки. Одним із важливих завдань для зменшення рівня злочинності та інших протиправних дій серед неповнолітніх є налагодження та забезпечення зв'язку між службами і структурами, котрі здійснюють патронат і супровід дітей, особливо тих, які опинилися у складних життєвих обставинах, віднесених до так званих “груп ризику”. Важливе значення для вирішення цієї проблеми, як правильно зазначається в “Методичних рекомендаціях з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2012/2013 навчальному році”, має належне забезпечення навчальних закладів педагогічними посадами практичних психологів і соціальних педагогів [4].

Література:

1. Бандура Альберт, Уолтер Ричард. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений / Альберт Бандура, Ричард Уолтер ; пер. с англ. Ю. Брянцевой и Б. Красовского. – М. : Альта пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – С. 352–371.

2. Закон України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” № 20/95 ВР № 5290-VI від 18.09.2012.

3. Наказ МВС України “Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей”, від 19.12.2012 № 1176.

4. Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2012/2013 навчальному році. Лист МОН України від 08.07.2013 № 1/9-480.

5. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.